

РОЗДІЛ III. ПОЛЬСЬКО-ЛИТОВСЬКА ДОБА ТА ГЕТЬМАНЩИНА

УДК 94(477):(737+903.8) «14/150»

О.А. Бакалець

НОВІ ЗНАХІДКИ СРІБНИХ МОНЕТ ТА ЗЛИВКОВИХ ГРИВЕНЬ XIV–XV ст. НА ТЕРИТОРІЇ ПОДІЛЛЯ ТА СІВЕРЩИНИ

Автор статті робить спробу ввести до наукового обігу та проаналізувати нові знахідки скарбів срібних празьких грошів, монет Дмитра-Корибута та зливкових гривень XIV – початку XV ст. новгородського, чернігівського, литовського і татарського типів, виявлених на початку XXI ст. на території Поділля та Південно-Східної Сіверщини.

Ключові слова: празький гріш, зливкова гривня, півгріш, денарій, дирхем, Поділля, Сіверщина, Золота Орда.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю визначення складних і суперечливих політичних та економічних процесів, які призвели у другій половині XIV ст. до формування на теренах України, зокрема на Поділлі і Сіверщині, нових політичних утворень та грошового обігу. Виявлені на початку XXI ст. нові скарби монет досліджуваного періоду допоможуть дослідникам більш повно відтворити характерні особливості українського грошового ринку в складі Литовсько-Руської держави, зокрема, Подільського та Сіверського регіонів.

Даній проблемі свої наукові розвідки присвятили українські нумізмати І. Спаський, М. Котляр, Ю. Коваленко, Р. Саввов, О. Погорілець, Г. Козубовський, Р. Шуст, А. Шостопал, Р. Яшуєва-Омельянич, О. Бакалець, І. Хромова, Г. Голиш, В. Белашов, А. Ключев та інші. Разом із тим у даній тематиці є чимало прогалин. Метою запропонованого дослідження є введення до наукового вжитку нового нумізматичного матеріалу, виявленого на території Поділля та Південно-Східної Сіверщини на початку XXI ст. Об'єктом нашого дослідження є аналіз нових скарбів монет та зливкових гривень XIV – початку XV ст., виявлених у 1999–2017 рр. на Поділлі та Сіверщині. На цій базі ґрунтуються історико-нумізматичні дослідження автора [1; 2; 3].

З XI до середини XV ст. на території Київської Русі, західного улусу Золотої Орди (1241–1363 рр.), Велико-го князівства Литовського (Литовсько-Руської держави) (1363–1569 рр.) у грошовому обігу, поряд із розмінною європейською, московською та золотоординською срібною монетою, перебували срібні зливкові гривні різної стандартної форми та ваги. Відомі українські нумізмати М. Котляр [4], Г. Козубовський [5], М. Дмитрієнко [6] виділяють декілька основних типів таких злитків: київські, вагою близько 163,7 г XI–XIII ст., новгородські XIII–XV ст., вагою до 204 г, чернігівські XII–XIV ст., вагою до 200 г, татарські XIII–XV ст., вагою близько 190 г, литовські XII–XV ст., вагою близько 107–195 г [7, с. 396]. Вони зустрічаються як окремі знахідки, так і в складі великих

скарбів, насамперед, Поділля, Волині, Київщини, Чернігово-Сіверщини, Черкащини.

Гривні різних типів у цей час широко використовувалися для виплати данини татарам або під час укладення великих торговельних операцій. У нашому дослідженні зафіксовано 35 гривень різного типу у 10-ти подільських та сіверських скарбах (рис. 1, 2, 3, 4). На другу половину XIV ст. маса гривень (за даними знахідок) в основному відповідала встановленій нормі: чернігівської – 195–200 г, новгородської – 195–204 г, литовської – 195–205 г, татарської – 190–204 г. У XIII–XIV ст. в Україні, від Галичини, Поділля до Сіверщини, також поширюються золотоординські срібні дратові дирхеми та мідні пули, а з другої половини XIV ст. – великі срібні європейські монети – празькі гроші часу правління королів Чехії Вацлава II (1278–1305), Яна Люксембургського (1310–1346), Карла I (1346–1378), Владислава IV (1378–1419) (рис. 7). Празькі гроші чеського (богемського) карбування виготовлялися із срібла 938-ї проби, важили 3,7 г і мали діаметр близько 30 мм. Згодом їхня вага зменшилася до 2,5–2,7 г, а частка срібла – майже на 40 % [8].

У своїх працях М. Котляр справедливо наголошував на послабленні розвитку торгівлі та грошового обігу на українських землях в умовах панування Золотої Орди у 1240–1362 рр. Цей період ще називають «безмонетним», так як в умовах занепаду міст і сіл, ремесел і торгівлі на землях колишніх Київської Русі та Галицько-Волинської держав, місцеві князі податки баскакам виплачували переважно у вигляді срібних зливкових гривень та золотоординських срібних дирхем і мідних пулів [9].

Після поразки ординців, під ударами литовських та українських військ на Синіх Водах у 1362 р., Волинь, Поділля, Київщина, Новгород-Сіверщина (до 1505 р.) потрапляють до Литовсько-Руської держави, Галичина у 1387 р. – до Польського королівства. Московське князівство фактично продовжує перебувати у залежності від Золотої Орди до 1480 р., тому тут випуски дратових срібних місцевих монет відбуваються досить локально, фрагментарно та під контролем золотоординської влади. Протягом другої половини XIV ст., в умовах «оксамитового проникнення» на українські землі влади литовських князів, до початку XV ст., відроджуються і зміцнюються Подільське, Володимир-Волинське, Київське, Новгород-Сіверське, Глухівсько-Новосільське удільні князівства. У грошовому обігу цих земель поступово поширюються чеські, польські, литовські, угорські, молдавські гроші, півгроші та денарії, продовжують обіг чернігівські, новгородські, татарські та литовські срібні гривні і рублі (1/2 гривні) [10].

Набуває значного розмаху місцеве карбування: галицько-руських грошиків (4 типи) у Львові у 1353–1408 рр. за правління польських королів Казимира III

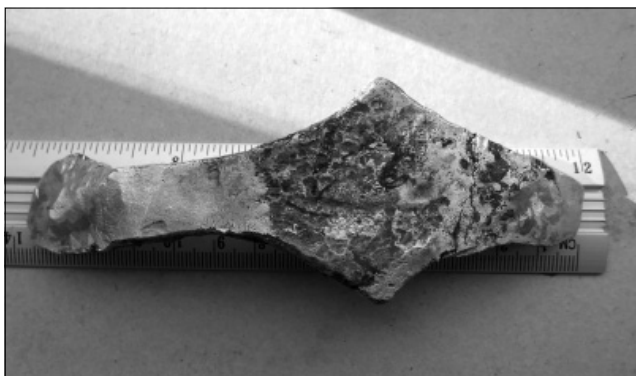

Рис. 1. Чернігівська гривня XIII–XIV ст., вага 195, 1 г, довжина 135 мм. Дунаєвецький р-н Хмельницької області, 2016 р.

(1353–1370), Людовіка Угорського (1370–1382), намісника галицького князівства Вацлава Опольського (1372–1378), короля Владислава Ягайла (1386–1434), подільських півгрошів (2 типи) у Смотричі та Кам'янці-Подільському у 1380–1388 рр. за племінника Ольгерда Костянтина Коріатовича (1380–1391), срібних монет (7 типів) у 1362–1394 рр. за князя Володимира Ольгердовича (1362–1394) у Києві, срібних грошів (4 типи) в Новгороді-Сіверському у 1380–1392 рр. за князювання Дмитра-Корибута Ольгердовича (1380–1393). На думку Р. Саввова свої срібні денарії карбував князь Любарт (1340–1383/4) в Луцьку із зображенням лева та грецького хреста. У Вільно у 1392–1430 рр. великі емісії срібних денаріїв карбував великий литовський князь Вітовт (рис. 8). На аверсі його монет зображений княжий знак «колюмна», на реверсі – спис із грецьким хрестом [11].

Знахідки понад 100 срібних півгрошів Подільського князівства у 2003–2017 рр., переважно в складі з празькими грошами та галицько-руськими грошиками, у 20-ти змішаних скарбах Вінниччини, Черкащини, Хмельниччини, Тернопільщини, Київщини, Івано-Франківщини, Угорщини, Молдавії та Румунії яскраво свідчать про їх активне використання на місцевому та міжнародному грошовому ринку (рис. 9.1) [12].

На початку XXI ст. нами зафіксовано у скарбах Поділля і Сіверщини 10 скарбів, у яких присутні 35 зливкових гривень чи їх фракцій (рублів), з яких – 13 новгородських (40,6%), 12 татарських (29%), 9 литовських (26%), 1 чернігівська (3,9%) (Див. табл. 1). Домінуюча частка їх припадає на подільські знахідки (97,1%) і лише 1 (2,9%) походить з с. Ємадикине Глухівського району Сумської області (рис. 5). У 4-х із 10-ти зафіксованих нами знахідок присутні лише гривні або їх частини. В інших 6-ти подільських скарбах, поряд з гривнями, містяться празькі гроші Чехії, галицько-руські грошики Польщі львівського карбування (рис. 9. 2), подільські півгроші Костянтина Коріатовича, молдавські півгроші Петру Мушату, срібні денарії Литви, Угорщини, монети Володимира Ольгердовича (рис. 10), Дмитра-Корибута, дирхеми золотоординських ханів: Узбека (1313–1339), Джанибека (1341–1357) (рис. 6), Абдуллаха (1362–1367) та

Рис. 2. 4 татарські та ½ новгородської гривні. С. Мухівці Немирівського р-ну Вінницької області, 2016 р.

Мухаммеда-Буляка (1368–1380), Токтамиша (1380–1394).

Важливим для кращого розуміння особливостей місцевого грошового обігу в Київському та Новгород-Сіверському князівствах досліджуваного періоду є великий скарб, виявлений жителем м. Сосниця Чернігівської губернії (територія Сіверщини) у 1911 р. і досліджений відомим українським нумізматом М.Ф. Котляром [14, с. 42–46]. Скарбовий комплекс нараховував 1037 срібних монет XIV – початку XV ст. Київське князівство було представлене близько 1000 срібними монетами часу правління київського князя Володимира Ольгердовича (1362–1394) (до цього часу їх було зафіксовано 50 екземплярів у скарбі 1906 р. К. Болсуновським). На окремих монетах прослідковувалися слова: «Волюи», «Влади», «Володимиро», «Вилири». На княжому знаку Володимира в зображенні на аверсі читаються «В» і «К» – початкові букви слів «Владимир» і «Київ». Усі монети не датовані. Вони різні за вагою, зображеннями і складаються із 7-ми типів розміром близько 10 x 12 мм.

Рис. 3. 2 татарські гривні з Смотрицького скарбу Хмельницької області, 2012 р. Вага 204 г, довжина 120 мм, 195 г, довжина 110 мм

Рис. 4. 3 татарські гривні зі скарбу другої половини XIV ст. Вага 190, 1 г, 194 г, 194, 4 г. СМТ Меджибіж Летичівського р-ну Хмельницької області, 2017 р.

Характер зображень на монетах різних типів демонструє еволюцію політичних і економічних пріоритетів Київського князівства на різних етапах його існування. Так, запозичення мотивів із золотоординських дирхем підкреслювали залежність Володимира Ольгердовича від Золотої Орди на початку його княжіння, а далі він все ширше використовує символи християнства – хрест і храм, що свідчить про обмеження цих впливів у 80–90-х роках XIV ст. Окрім монет Володимира Ольгердовича, в Сосницькому скарбі були присутні польські денарії королів Людовіка Угорського (1370–1382), Владислава Ягайла (1386–1434), литовські денарії князя Вітовта (1392–1430) та денарій володимир-волинського удільного князя Любарта (1340–1384). Золота Орда була представлена 44 срібними дирхемами, відкарбованими на монетних дворах Самарканда, Хорезма, Сарая за часів правління ханів Махмуда, Тимура, Узбека, Джанібєка, Абдуллаха і Тохтамиша у 1321–1394 рр. [13, с. 44].

У скарбі також була присутня одна золотоординська монета з надкарбуванням рязанського князя Олега Івановича (1350–1402) та срібний денарій подільського князя Федора Коріатовича (1388–1394) із князівським гербом на аверсі та монограмою під короною на реверсі – готичні літери «С» та «О». На думку відомого черкаського нумізмата А. Шостопала, дана монета за метричними даними – 0,6 г 600 проби срібла могла дорівнювати половині «подільського полугрошика» брата Федора Костянтина Коріатовича (1380–1388) [14, с. 7].

Князь Дмитро-Корибут Ольгердович володів Новгород-Сіверським князівством протягом 1380–1392 рр. Після смерті батька він брав активну участь у війні між Ягайлом Ольгердовичем та їхнім дядьком Кейстутом Гедеміновичем. У період короткочасного правління Кейстута Дмитро-Корибут не визнав його влади і відмовився сплачувати данину. У відповідь Кейстут влітку 1382 р. здійснив

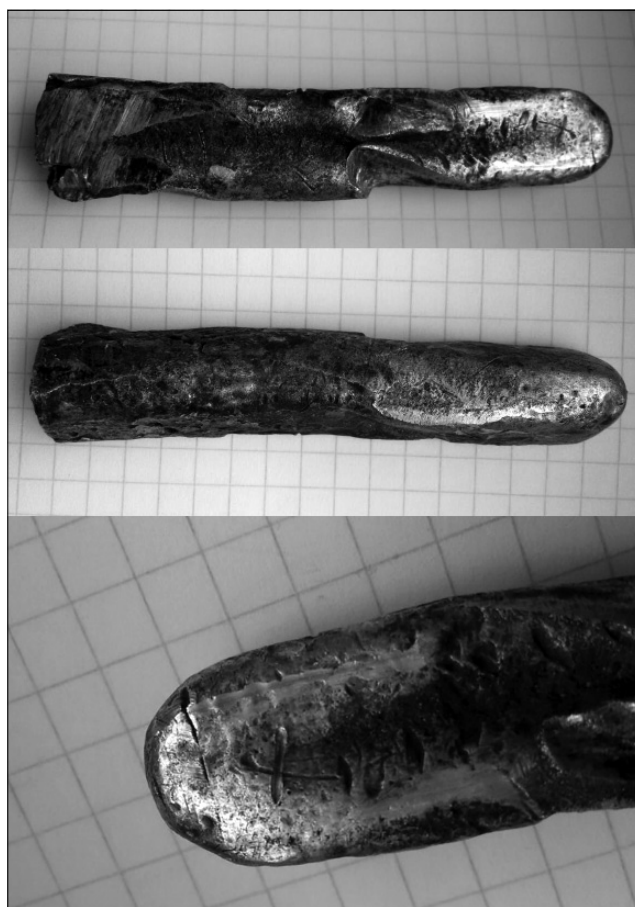

Рис. 5. ½ новгородської гривні, вага 97, 84 г. С. Ємадикине Глухівського р-ну Сумської області, 2017 р.

похід проти Дмитра, але скоро політична ситуація склалася на користь новгород-сіверського князя, який почав діяти у союзі з Ягайлом [15, с. 93].

На думку І. Спаського, саме на середину 80-х років припадає карбування власної срібної монети Дмитром-Корибутом Ольгердовичем у Новгороді-Сіверському [16, с. 120–121]. На сьогодні відомо близько 30 срібних монет цього князя. На нашу думку, вони карбувалися 3-х основних типів. До 1990 р. було відомо про дві монети цього князя (1 тип), а після знахідки в с. Борщі Баришівського району Київської області 13-ти новгород-сіверських монет було підтверджено факт їх карбування більш масово (рис. 11). Найбільш поширений був 2-й і 3-й типи монет, на яких містився князівський герб у вигляді хреста із заокругленим у вигляді двох кілець нижнім кінцем – ПЕЧАТЬ (на аверсі) і татарською легендою (на реверсі) [17, с. 93].

Метрологічно монети Дмитра-Корибути є близькими до золотоординських джучидських дирхемів 60–80-х років XIV ст., які були широко поширені в грошовому обігу Сіверщини, Київщини та у Південно-Східному Поділлі. Їх вага коливається від 0,65 до 1,5 г і є дещо вищою від київських монет Володимира Ольгердовича. Монети дорівнюють діаметру і вазі монет хана Мухаммеда-Буляка (1368–1380). Основними елементами, які були розміщені на аверсі та реверсі новгород-сіверських монет, були

Рис. 6. Золота Орда, хан Джанібек (1341-1357), срібний дирхем б.д. С. Польний Мукарів, Дунаєвецький р-н Хмельницької області, 2014 р.

меч чи стилізований хрест із заокругленими кінцями з крапками на боках. На деяких монетах (1 тип) навколо меча було присутнє ім'я Дмитра-Корибута у скороченому вигляді – «ДКОРИБТВО» (рис. 11). Використання меча, на думку Р. Шуста, пов'язане з литовською символікою, у якій меч (чи спис) був обов'язковим елементом князівського герба [18, с. 94]. Золотоординські впливи проявилися у оформленні однієї із сторін цих монет. Ставши у 1392 р. великим князем литовським, Вітовт Кейстутович (1392–1430) у кінці XIV – на початку XV ст. карбує срібні денарії Великого князівства Литовського із зображенням вістря списа з хрестом та княжого герба – «колюмни». Ці монети набули широкого поширення на території Волині, Поділля та Київщини [19].

У 1392 р. Вітовт почав вимагати від Дмитра-Корибута визнати його владу на Сіверщині, присягнути на вірність і відновити сплату данини. Але новгород-сіверський князь не визнав цих вимог та почав боротьбу за свою незалежність, яка закінчилася його поразкою і втратою влади. На початку 1393 р. Дмитра-Корибута було усунуто від влади, взамін за Новгород-Сіверське князівство він одержав в особисте володіння декілька подільських замків – Брацлав, Вінницю, Сокилець, на Волині – Кременець. Лише одна знахідка монети Дмитра-Корибута 2-го типу була виявлена на Західному Поділлі у складі монет Смотрицького скарбу у 2012 р., описаного Р. Саввовим (рис. 12) [20]. Подібні дві монети (1, 2) Дмитра-Корибута зберігаються у фондах Національного музею історії України. На одній із них чітко видно номер реєстрації знахідки – «6537» (рис. 13).

У 2016 р. у північно-західному передмісті м. Глухова було виявлено 9 нових срібних монет, які ми можемо віднести до наслідувань новгород-сіверського князя Дмитра-Корибута (1380–1392). На аверсі монет чітко прослідковується меч з великою перетинкою і крапками, на реверсі – процівший хрест і нечіткі написи татарською мовою (рис. 14.1). Монети з глухівського скарбу метрологічно близькі до новгород-сіверських срібних монет, їх вага складає 0,7–1,0 г, діаметр – 17 x 15 мм (4 тип?). Разом із монетами-наслідуваннями поблизу Чернечих джерел на поселенні XII – поч. XV ст. була знайдена срібна золотоординська монета дратового типу кінця XIV ст. (вага 0,9 г, діаметр 18 x 15 мм) (рис. 14.2). Ці та інші знахідки яскраво свідчать про існування політичного та економічного

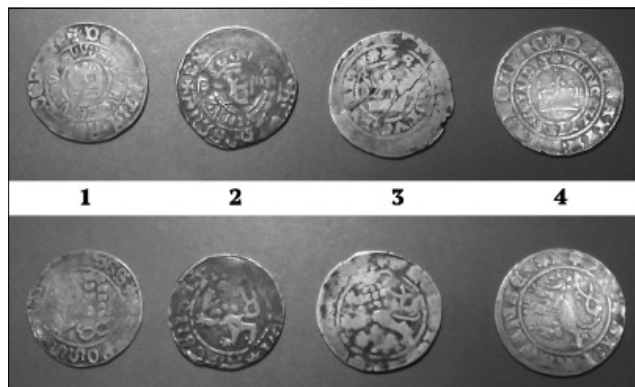

Рис. 7. Чехія, празькі гроші Вацлава II (1278–1305), Карла I (1346–1378), Владислава IV (1378-1419). С. Польний Мукарів, Дунаєвецький р-н Хмельницької області, 2014 р.
1. Владислав IV В= 2,41г, 2. Владислав IV В = 2,57г,
3. Карл I В = 2,73 г, 4. Вацлав II=3,44 г

Рис. 8. Велике князівство Литовське, Вітовт (1392–1430), денарій б. д. Вага 0, 25 г, діаметр 12 мм. С. Лисогірка Городоцький р-н Хмельницької області, 2011 р.

життя на території Глухівського князівства після 1352 р., тобто після епідемії чуми.

За дослідженнями В. Белашова [21, с. 13–14] у XIII–XIV ст. набуває свого політичного та економічного розвитку Глухівське удільне князівство, яке перебувало на порубіжжі з Новгород-Сіверським, Московським, Брянським князівствами та Золотою Ордою. Після 1352 р., коли вимерло майже все населення центру князівства, глухівський князь Симеон Михайлович переселився в Новосіль. Князь мав двох синів – старшого Романа (згадується у літописах за 1375 р. і 1385 р.) і молодшого Івана (згадується за 1371 р.). Роман успадкував Глухівське князівство, а Іван – Новосільський [22, с. 12]. Пізніше глухівсько-новосільський князь Роман Симеонович намагався, як Дмитро-Корибут, протистояти спробам Литви поставити його князівство у залежне становище, підтримуючи союз із московським князем Дмитром Івановичем Донським (1359–1389), а один із його синів брав участь у Куликовській битві 1380 р. проти золотоординського війська хана Мамаєв.

За свідченням Г. Голиша саме ще до переможної Куликовської битви, у 60–70-ті роки, великий князь московський Дмитро Донський приступив до карбування власної срібної денги. На лицьовому боці монети зображувалася людина із шаблею і легендою «Печатъ великого князя Дмитра», а на реверсі копіювалася легенда монголо-татарських монет [23, с. 73]. Але монет цього князя на тери-

Рис. 9. 1. Подільське князівство, Костянтин Коріатович (1380-1388/91), подільський полугрошик б.д. Вага 1, 02 г, діаметр 18 мм, проба – 900.
2. Польське королівство, Владислав Опольський (1372-1379), галицько-руський грошик м. Львова. Вага 1,25 г. М. Смотрич Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької області, 2012 р.

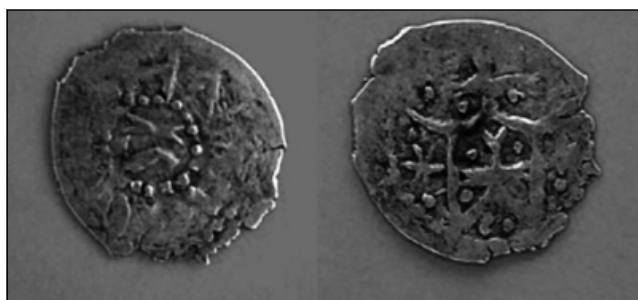

Рис. 10. Київське князівство, Володимир Ольгердович (1363-1398), срібна монета 80-х рр. XIV ст. Козятинський р-н Вінницької області, 2015 р.

торії Глухівського району не зареєстровано, що свідчило про їх місцевий характер та незначні емісії.

Востаннє глухівсько-новосільський князь Роман згадується в угоді, яка була укладена між Московським та Рязанським князівствами у 1402 р. Щодо власного карбування в другій половині XIV – на початку XV ст. монет глухівсько-новосільських князів у нас свідчення відсутні. Хоча можна припустити, що вище згадуваний скарб із 9-ти срібних монет-наслідувань монетам новгород-сіверського князя Дмитра-Корибута із передмістя Глухова міг карбуватися і глухівсько-новосільським князем Романом Симеоновичем (1375–1402).

Протягом 1999–2017 рр. на території м. Глухова та в його околицях було виявлено ще 8 скарбів монет та ½ новгородської гривні другої половини XIV – початку XV ст., тобто часу існування Новгород-Сіверського та Глухівсько-Новосільського князівств. Перший невеликий скарбик був

Рис. 11. Монети новгород-сіверського князя Дмитра Корибута Ольгердовича (до 1393 р.)

виявлений у 1999 р. на південному заході від м. Глухова в с. Щєбри. Скарб складався із 10-ти срібних празьких грошів королівства Чехія кінця XIV – початку XV ст. Король Вацлав II (1278–1305) у скарбі був представлений 2-ма потертими празькими грошами, а Владислав IV (1378–1419) – 8 монетами. Дві монети скарбу збереглися добре, а 8 – сильно потерті, що свідчило про їх тривале та інтенсивне використання у грошовому обігу.

Весною 2017 р., на орному полі, поблизу давнього городища між селами Ємадикіне та Ходине (за 5 км від українсько-російського кордону) було виявлено половину новгородської срібної гривні XIV ст. Вага рубля становить 97,2 г, тобто рівно половині гривні. На кінці зливка видряпаний невеликий хрест або мітка майстра-монетаря. Гривні різних типів у цей час використовували для виплати данини татарам або у великих торговельних операціях (рис. 5).

У 2014–2015 рр. в північно-західній околиці міста Глухова, під час археологічних розкопок, знайдено 8 золотоординських джучидських монет та їх місцевих (сіверських) наслідувань. Серед них – 3 срібні дирхеми хана Абдулла-

Рис. 12. Срібна монета Дмитра-Корибута та княжий знак із Смотрицького скарбу Хмельницької області 2012 р.

ха (1362–1367) (один вагою 1,27 г, другий – 1,23 г, третій – 1,04 г); наслідування данга хана Муххамеда-Буляка (1368–1380), який карбували на території Чернігово-Сіверщини у 1370-х роках (тип 773 р. х.) вагою 1,33 г; два данги Муххамеда, карбовані в Орді в 772 та 773 р. х. та наслідування кримському дангу 1370–1380-х рр. [24, с. 42].

У 2010 р. біля с. Некрасове Глухівського району виявлено 3 срібні монети Золотої Орди, серед яких данг хана Токтамиша (1380–1394) вагою 1,06 г і данг Тимур-Кутлуга 1390-х рр. вагою 1,11 г, карбовані в Кримському улусі. У скарбі присутній мідний пул вагою 0,58 г невідомого правителя [24, с. 42].

У 2011 р. поблизу селища Вороніж Шосткинського району були знайдені монети золотоординського періоду – «сіверські наслідування» джучидських дангів хана Муххамеда-Буляка (1368–1380), на двох з яких добре видно «княжий знак» Дмитра Ольгердовича Брянського. На думку археолога і нумізмата Ю. Коваленка в межах Брянського князівства, до якого у певний період кінця XIV ст. входила частина земель сучасної Глухівщини, існував свій монетний двір. Наслідування характеризуються грубим виконанням усіх складових монетного типу [24, с. 42].

У 2015 р. було виявлено ще одну монету із «сіверських наслідувань» із зображенням «княжого знаку» особливої форми у вигляді проквітлого хреста. Монети такого типу могли карбуватися Дмитром Ольгердовичем Брянським чи новгород-сіверським князем Дмитром-Корибутом Ольгердовичем. У с. Стрільники, на межі між Глухівським та Путивльським районами, у 2015 р. виявлено дві золотоординські монети – срібний данг хана Токтамиша карбування Криму 1394 р., друга – монета князя Василя Дмитровича Кирдяпи, відкарбована на початку 1390-х років у м. Городець [24, с. 42].

Отже, зазначені вище знахідки золотоординських монет підтверджують думку Ю. Коваленка про відновлення грошового обігу в нашому краї у другій половині XIV ст. та тісні торговельні зв'язки Новгород-Сіверського та Глухівсько-Новосільського князівств із Золотою Ордою.

Ще один цікавий за своїм складом скарб був виявлений весною 2017 р. поблизу с. Будищі Глухівського району, на старій дорозі з с. Дунайця на російський Рильськ (Див. Дод. Б). Скарб нараховував 29 срібних монет XIV – кінця XVII ст., зокрема Чехії 3 празькі гроші Карла I (1346–1378), 20 потертих празьких грошів Владислава IV

Рис. 13. Монети Дмитра-Корибута із фондів Національного музею історії України

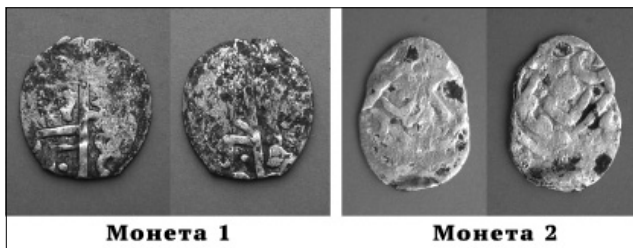

Рис. 14. 1. Наслідування новгород-сіверського князя Дмитра-Корибута (1380–1392). 2. Золотоординський дирхем кінця XIV ст. Північно-західне передмістя м. Глухова, 2016 р.

(1378–1419). Московське царство у скарбі представлене 4 срібними копійками – «чешуйками» Петра I (1682–1725) старого типу, Річ Посполита – 2 грошами Сигізмунда III Ваза (1587–1632) початку XVII ст. Можна припустити, що це два змішаних скарби [25].

Децю раніше, у 1979 р., на хуторі Красний Путивльського району Сумської області (на межі з Глухівським районом) працівником сільгосптехніки було виорано скарб празьких грошів королівства Чехії кінця XIV – початку XV ст. У глиняному глечуку знаходилося 227 срібних монет, сильно потертих, що свідчило про інтенсивне і тривале використання їх в грошовому обігу. Вага монет коливається від 2,19–2,53 г, діаметр 25–27 мм, тобто вони метрологічно належать до часу карбування чеського короля Владислава IV (1378–1419). До фондів Державного історико-культурного заповідника м. Путивлі скарб передав житель хутора В.Д. Путімцев [26].

Отже, розглянувши якісний і кількісний склад скарбів монет другої половини XIV – початку XV ст., виявлених в південно-східній частині Сіверщини та на Поділлі

Таблиця 1. Топографія знахідок гривень XIV–початку XV ст. на Поділлі та в Південно-Східній Сіверщині, виявлених у 2001–2017 рр.

№ п/п	Місце знахідки, рік	Назва зливкових гривень	К-ть гривень, вага	Всього монет у скарбі
1.	с. Ємадикине. Глухівський р-н Сумської області. 2017 р.	1/2 новгородської гривні	1, вага 97,2 г	-
2	с. Сахнівка. Корсунь-Шевченківський р-н Черкаської області. 2004 р.	срібні новгородські гривні	6, 204 г	-
3	с. Горобіївка. Канівський р-н Черкаської області. 2001-2004 рр.	новгородські (татарські) гривні і рублі (новгородські)	10 (5+5)	130
4	с. Шендерів. Тиврівський р-н Вінницької області. 2014 р.	½ литовської гривні	1	342
5.	с. Мухівці. Немирівський р-н Вінницької області. 2016 р.	4 татарські гривні, ½ новгородської гривні	5	56
6.	снт. Смотрич. Городоцький р-н Хмельницької області. 2012/2015 р.	литовські гривні	2, вага 205 г, 195 г	1290
7.	Дунаєвецький р-н. Хмельницької області. 2016 р.	чернігівська гривня	1, вага 195,1 г	-
8.	Дунаєвецький р-н Хмельницької області. 2017 р.	гривні литовського типу	3	-
9.	с. Монастирок І. Немирівський р-н Вінницької області. 2015 р.	литовські гривні	3, вага 195,8 г 200,2г, 197,3 г	52
10.	снт. Меджибіж. Літинський р-н Хмельницької області. 2017 р.	татарські гривні	3, вага 190,1г, 194 г, 194,4г	363
	Всього знахідок	13 новгородських (40,6 %) 12 татарських (29%) 9 литовських (26%) 1 чернігівська (3,4%)	35 гривень (1,7 %)	2233 100%

у XXI ст., ми можемо зробити наступні висновки.

По-перше, у 60–90-ті роки XIV ст. в грошовому обігу Новгород-Сіверського та Глухівського князівств домінують золотоординські срібні монети, переважно ханів Абдуллаха (1362–1367), Мухаммеда-Буляка (1368–1380), Токтамиша (1380–1394). По-друге, серед знахідок часто трапляються монети із «сіверських наслідувань» із зображенням «княжого знаку» особливої форми у вигляді так званого проквітлого хреста. Монети такого типу могли карбуватися Дмитром Ольгердовичем Брянським, новгород-сіверським князем Дмитром-Корибутом Ольгердовичем або глухівсько-новосілівським князем Романом Сименовичем (1375–1402). По-третє, у трьох скарбах Південно-Східної Сіверщини присутні празькі гроші (с. Щебри – 10 грошів, с. Будищі – 23 гроші, хутір Красний – 227 грошів) переважно часу карбування Владислава IV (1378–1419), що свідчить про налагодження торговельних зв'язків краю з Чехією, Литвою, Польщею, Галицьким, Подільським, Волинським, Київським князівствами, звідки надходили на ці землі празькі гроші і їх фракції у досліджуваній період. По-четверте, на відміну від сіверських скарбів, у подільських частка празьких грошів набагато більша, а також там трапляється більше обрізаних під інші номінали цих монет. В грошовому обігу подільського князівства широко використовувалися галицько-руські грошики Польського королівства (львівського карбування та коронні), денарії Угорщини та Литви, подільські та молдавські півгроші, золотоординські дирхеми. По-п'яте, відновлення грошового

обігу та карбування місцевих монет на Поділлі за князя Костянтина Коріатовича та в Новгород-Сіверщині за Дмитра-Корибути у 60–80-х роках XIV ст., після звільнення цих територій з під влади Золотої Орди, сприяли розвитку політичної самостійності та економічної незалежності цих князівств. По-шосте, нові знахідки новгородських, чернігівських, литовських і татарських гривень, срібних монетних скарбів тезаврацій Чехії, Польщі, Литви, Золотої Орди, місцевих карбувань Подільського, Київського, Галицького та Новгород-Сіверського князівств кінця XIV – початку XV ст. яскраво ілюструють основні номінали подільського та сіверського грошових ринків XIV–XV ст., джерела надходження грошової маси на його ринки, де проходили важливі торговельні шляхи із Заходу на Схід до Золотої Орди, із Заходу на Північний Схід до Московського князівства, інтенсивність заселення досліджуваних регіонів у другій половині XIV – на початку XV ст. По-сьоме, у 10-ти скарбах Поділля і Сіверщини, виявлених на початку XXI ст., присутні 35 зливкових гривень чи їх фракцій (рублів), з яких – 13 новгородських (40,6%), 12 татарських (29%), 9 литовських (26%), 1 чернігівська (3,9%). Домінуюча частка їх припадає на подільські знахідки (97,1%) і лише 1 (2,9%) походить з с. Ємадикине Глухівського району Сумської області. У 4-х із 10-ти зафіксованих нами знахідок присутні лише гривні або їх частини. В інших 6-ти подільських скарбах, поряд з гривнями, присутні празькі гроші Чехії, галицько-руські грошики Польщі львівського карбування, подільські півгроші Костянтина Коріатовича, молдавські

півгроші Петру Мушату, срібні денарії Литви, Угорщини, монети Володимира Ольгердовича, Дмитра-Корибута, дирхеми золотоординських ханів: Узбека (1313–1339), Джанібєка (1341–1357), Абдуллаха (1362–1367) та Мухаммеда-Буляка (1368–1380), Токтамиша (1380–1394) [30]. По-восьме, у досліджених скарбах Південно-Східної Сіверщини майже відсутні литовські денарії, польські півгроші, галицько-руські грошики та подільські півгроші, що свідчить про порівняно слабкі економічні зв'язки між західними і північно-східними землями Литовсько-Руської держави в другій половині XIV – на початку XV ст.

ПОСИЛАННЯ

1. Бакалець О.А. Скарби Поділля XIV – середини XVII ст. Документи та матеріали / О.А. Бакалець. – Бар–Вінниця–Кам'янець–Подільський – Хмельницький – Київ, 2017. – 200 с.
2. Бакалець О.А. Нові знахідки празьких грошів XIII – XV ст. на території Поділля / О.А. Бакалець // Вісник Черкаського університету. – Серія: Історичні науки. – № 22 (315). – Черкаси, 2014. – С. 56–62.
3. Бакалець О.А. Лічба та обіг грошей в Подільському князівстві у другій половині XIV ст. / О.А. Бакалець // Історичні студії суспільного прогресу. – № 5. – Глухів, 2017. – С. 11–24.
4. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму / М.Ф. Котляр. – К.: Наук. думка, 1971. – 175 с.
5. Козубовський Г.А. Монетне карбування в Україні XIV–XV ст. / Г.А. Козубовський // Вісник НБУ. – 1996. – № 1. – С. 76–83.
6. Спеціальні історичні дисципліни. Довідник: навч. посіб. / М.Ф. Дмитрієнко, І.Н. Войцехівська, В.В. Томазов. – К.: Либідь, 2008. – 520 с.
7. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму / М.Ф. Котляр. – К.: Наук. думка, 1971. – 175 с.
8. Шуст Р. НумізMATика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: Навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 371 с.
9. Котляр М.Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму / М.Ф. Котляр. – К.: Наук. думка, 1971. – 175 с.
10. Бакалець О.А. Лічба та обіг грошей в Подільському князівстві у другій половині XIV ст. / О.А. Бакалець // Історичні студії суспільного прогресу. – № 5. – Глухів, 2017. – С. 11–24.
11. Шуст Р. НумізMATика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: Навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 371 с.
12. Бакалець О.А. Лічба та обіг грошей в Подільському князівстві у другій половині XIV ст. / О.А. Бакалець // Історичні студії суспільного прогресу. – № 5. – Глухів, 2017. – С. 11–24.
13. Котляр Н.Ф. Кладоискательство и нумизматика / Н.Ф. Котляр. – К.: Наукова думка, 1974. – 128 с., іл.
14. Шостопал А. Чи карбував монети Федір Коріатович? / А. Шостопал // НумізMATика і фалеристика. – 2008. – № 1. – С. 6–7.
15. Шуст Р. НумізMATика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: Навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 371 с.
16. Спасский И.Г. Русская монетная система. Историко-нумизматический очерк. Изд. 3-е, дополненное. – Ленинград: Издательство Государственного Эрмитажа, 1962. – 151 с.
17. Шуст Р. НумізMATика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: Навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 371 с.
18. Шуст Р. НумізMATика: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: Навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 371 с.
19. Саввов Р. Подольский полугрош и денежное обращение в Подольском княжестве / Р. Саввов // Материалы Белорусской международной научно-практической нумизматической конференции. – Минск, 2015.
20. Саввов Р. Подольский полугрош и денежное обращение в Подольском княжестве / Р. Саввов // Материалы Белорусской международной научно-практической нумизматической конференции. – Минск, 2015.
21. Белашов В.І. Глухів – столиця Гетьманщини (До «Глухівського періоду» історії України (1708–1782 рр.)). – Глухів, 2005. – С. 13–14.
22. Белашов В.І. Глухів – столиця Гетьманщини (До «Глухівського періоду» історії України (1708–1782 рр.)). – Глухів, 2005. – С. 12.
23. Голиш Г.М. Основи нумізMATики: навч. посіб. / Г.М. Голиш: 2-ге вид, випр. і доп. – Черкаси: Черкаський ЦНТІ, 2006. – 314 с.
24. Коваленко Ю.О. Монети Золотої Орди з давньоруського Глухова та його округи / Ю.О. Коваленко // Актуальні проблеми нумізMATики у системі спеціальних галузей історичної науки: тези доповідей III міжнародної науково-практичної конферен-

ції, 5–6 листопада 2015. – Кіровоград – Київ – Переяслав-Хмельницький, 2015. – С. 41.

25. Авторський опис О.А. Бакальця. – 1 с.

26. Фонди Державного історико-культурного заповідника «Путівль», КН – 6459 Н653 – № 89–315.

Бакалець О.А. Новые находки серебрянных монет и слитков гривен XIV–XV вв. на территории Подолья и Северщины
Автор статьи делает попытку ввести в научный оборот и проанализировать новые находки кладов серебрянных пражских грошей, денег Дмитра-Корибута и слитков гривен XIV–начала XV вв. новгородского, черниговского, литовского и татарского типов, найденных в начале XXI в. на территории Подолья и Юго-Восточной Северщины.

Ключовые слова: пражский грош, сливковая гривна, полугрош, динарий, Подолье, Северщина, Золотая Орда

Bakalets' O.A. New findings of Prague coins and ingot hryvnyas of the 14th – 15th centuries on the territory of Podillya region and Sivers'k territory

The author of the article attempts to introduce into the scientific circulation and analyze new discoveries of treasures of silver Prague coins and ingot hryvnyas of the 14th – 15th centuries of Novhorod, Chernihiv, Lithuanian and Tatar types, discovered at the beginning of the 21st century on the territory of Podillya region and southeastern Sivers'k territory.

Key words: Prague coin, ingot hryvnya, half coin, Podillya region, Sivers'k territory, Golden Horde.

21.02.2018 р.

УДК 903.2/903.8:737.1(477.52)«16»

**Шерстюк В.В.
Коваленко М.В.**

МОНЕТНИЙ «СКАРБ» (ГАМАНЕЦЬ) СЕРЕДИНИ XVII СТ. З РОМЕНЩИНИ

Публікується нововиявлений монетний «скарб» (втрачений гаманець) у складі дрібної монети, виявленої біля с. Галка Роменського району на Сумщині. Його випадіння фіксується в межах 1661–1663-х рр. Аналізується його якісно-кількісний склад.

Ключові слова: Галка, Роменщина, монетний скарб, гаманець, Лівобережна Україна, XVII ст.

Вивчення монетно-грошового обігу на сьогоднішній день ведеться досить інтенсивними темпами, але, зазвичай, дуже односторонньо. Так, максимальна увага, переважним чином, концентрується на найбільш виразних «важких» фракціях, рідше – середніх, і майже оминає такі дрібні номінали, як солід. Хоча, як показує практика, саме найменші грошові номінали як тієї епохи, так і сучасності забезпечували власне повсякденний грошовий обіг, тоді як «важкі» фракції були, переважно, елементами тезаврування майна, у меншій мірі відіграючи роль власне обігової монети.

Складність вивчення цього питання полягає у слабкій насиченості матеріалу для дослідження. Для розширення джерельної бази цієї проблематики було залучено низ-